

VIDÉKGAZDASÁG, KULTÚRA, LOKALIZÁCIÓ: ELTÉRŐ VÁLASZOK ÉS FEJLŐDÉSI DIFFERENCIÁK¹

Kis Krisztián

SUMMARY

Local economic conditions in rural areas are the outcome of processes that are an interplay of local and global forces. In this frame, economic performance of rural regions will depend on local responses, that are determined by the endowment of local resources. Commentators tend to agree that nontraditional (intangible or immaterial) resources are becoming increasingly important in social and economic development takes place in rural areas. An increasing body of literature stresses that local culture, as an intangible resource or capital asset is the major determinant of the pattern pursued by local economies of rural areas. This paper focuses on local culture – and its relation to rural (economic) restructuring – that play a crucial role in responding to the global forces originate from the current globalization process. In this approach, local culture is the major differentiating factor among rural economies, which may facilitate or hinder the rural economy's adaptation to globalization.

1. BEVEZETÉS

A vidéki térségek, mint területi entitások térbelisége szükségszerűen maga után vonja a területi egyenlőtlenségek létrejöttét. Ezzel együtt a vidéki térségek és az egyes vidékgazdaságok nyitott, dinamikus és komplex rendszerek, s mint ilyenek folyamatosan változnak. Ezért a vidéki térségekre, valamint az azok területén létrejövő és működő vidékgazdaságokra az eltérő fejlődési pályákban megmutatkozó változatosság és sokszínűség jellemző, ami időben is másképpen alakul.

Korábban a döntéshozók a vidéki térségeket homogén területeknek tekintették, ahol ugyanazon korlátozó tényezők és lehetőségek határozzák meg azok fejlődését. Ez a szemlélet ma már nem felel meg a realitásoknak, hiszen a vidékre a változatosság, a sokszínűség a jellemző, amely az élet valamennyi dimenziójában tettenérhető (CEC 1999). A vidéki térségek napjainkra kialakult diverzitása több kérdést is fölvet, amelyek megválaszolása élénk tudományos érdeklődés mellett komoly szakpolitikai relevanciával is bír, mivel a különbségek, a területi egyenlőtlenségek kezelése a korábbiaktól eltérő megközelítéseket, és ezekből következő megoldások alkalmazását teszi szükségessé. Ezen szükséges változások az elmúlt évtizedekben a vidéki térségek endogén fejlődési/fejlesztési elméletének és gyakorlatának kialakulásához és elterjedéséhez vezettek. A vidékfejlesztés endogén modellje a helyi erőforrásokra, a helyi adottságokra, a vidéki térségek egyedi jellemzőire, ezek feltárására és hasznosítására helyezi a hangsúlyt.

¹ A tanulmány a Magyar Regionális Tudományi Társaság és a Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskolája közös szervezésében, 2012. november 23-án rendezett „Generációk diskurzusa a regionális tudományról” elnevezésű konferencián elhangzott „A vidékgazdaság értelmezése, jellemzői, típusai és egy lehetséges modellje” című előadás bővített és átdolgozott, írásos változata.

Ennek megfelelően az egyes vidéki térségek erőforrásai és egyedisége határozzák meg azokat a kitörési pontokat, amelyekre a fejlődést alapozni lehet (Porter et al. 2004). A vidékgazdaságok fejlődése, illetve a vidéki térségek gazdasági teljesítménye ilyen megközelítésben nem más, mint a helyi és globális erők kölcsönhatásának eredménye; másként fogalmazva a globális erők generálta megváltozott körülményekre, feltételekre adott helyi válaszok következménye. A kihívásokra a különböző vidéki térségek eltérően reagálnak, illetve alkalmazkodnak, ami fokozza azok diverzitását, tovább differenciálva a vidéket (Marini–Mooney 2006, Terluin 2003).

Mivel a vidéki térségek fejlődési lehetőségeit alapvetően a térségben rendelkezésre álló erőforrások határozzák meg, nem meglepő, hogy az erőforrások hasznosítása és az azokkal való okszerű gazdálkodás fontossága mindinkább előtérbe kerül. E tekintetben, az utóbbi években igen érdekes és izgalmas elmozdulás figyelhető meg a társadalmi és gazdasági fejlődéssel foglalkozó tudományos és szakmai diskurzusban. Ezen elmozdulás egyik lényeges mozzanata, hogy a területi fejlődés hagyományos erőforrásairól a hangsúly az ún. „nem hagyományos” erőforrásokra tevődik át. Ezen erőforrásokat nevezhetjük láthatatlan, nem megfogható vagy immateriális erőforrásoknak.

Elismerve és fontosnak tartva a „nem hagyományos” erőforrások jelentőségét a vidékgazdaságban, tanulmányomban a kultúra, mint helyi erőforrás, lokális tőkeforma szerepével foglalkozom. A tanulmány célja elsősorban az, hogy rávilágítson a kultúrának a vidéki térségek alkalmazkodási folyamatában betöltött szerepére és jelentőségére. A tanulmány első részében a vidékgazdaság rövid meghatározásával, majd tipizálásával foglalkozom. Ezt követően rátérek a kultúra jelentéstartalmának és szerepének tárgyalására. A harmadik rész bemutatja a lokalizáció és a vidéki térségek alkalmazkodási folyamatának lényegi összefüggéseit a helyi kultúra kontextusában. A fentiek jegyében a tanulmány a helyi kultúra fontossága mellett érvel, amely szerint a vidéki térségek kulturális jellemzői jelentős differenciáló tényezőként vehetők számba az egyes térségek fejlődési lehetőségeinek meghatározásában.

2. A VIDÉKGAZDASÁG FOGALMA ÉS TÍPUSAI

A vidékgazdaság nem evidens, magától értetődő fogalom. Mindez összefüggésbe hozható a vidék, a vidéki térségek lehatárolásának sokat vitatott problematikájával. Ward (2008) szerint a vidékgazdaság sokkal inkább politikai, semmint empirikus gazdasági kifejezés, amit politikusok, illetve érdekcsoportok előszeretettel használnak, hogy adott célok érdekében mozgósítsanak, mivel sokszor bizonyos szempontból különleges típusú (helyi) gazdaságot értenek vidékgazdaság alatt (Ward 2006). Marini és Mooney (2006) a vidékgazdaságot egy ideáltípusnak, egyfajta elemzési konstrukciónak tekintik, miközben kiemelik, hogy (1) a vidék nem választható el élesen és mereven a várostól, (2) ahogy a gazdaság egésze sem választható el a politikai, kulturális, társadalmi stb. jellemzőktől és viszonyoktól.

Más, konkrétabb megközelítésben a vidékgazdaság a vidéki térségekben zajló, ott végzett gazdasági tevékenységek összességét jelenti (PIU 1999). Szakál (1999)

meghatározása szerint a vidéki térségek erőforrásrendszerére épülő mezőgazdasági és nem mezőgazdasági gazdasági tevékenységeket magába foglaló gazdasági rendszer a vidékgazdaság. Fehér (2005) vidékgazdaság alatt a vidéki térségekben található, nagy részben földhasználati irányultságú regionális gazdaságot érti, amely magába foglalja az adott vidéki térségben működő gazdasági és társadalmi struktúrákat, szereplőket, szervezeteket, felöleli a különféle belső és külső kapcsolatrendszereket, az ott folyó tevékenységeket és az azokhoz felhasznált vagy a területen rendelkezésre álló erőforrásokat.

Az előbbiek kiegészítéseként fontos hozzátennünk, hogy a vidéki térségek sokszínűségéből következően nem csak egy általában vett vidékgazdaságról beszélünk, hanem vidékgazdaságokról, hangsúlyozva azok egyediségét, különbözőségét (Kis 2013). Ennek megfelelően a vidékgazdaságok változatos, dinamikus és nyílt rendszerek, amelyekben a társadalmi-gazdasági folyamatokat a belső (helyi) és külső (globális) tényezők határozzák meg. Ezen determinációk között a vidékgazdaságok fejlődése igen nagy változatosságot mutat. A tapasztalatok, valamint a különböző elemzések konklúziója alapján kijelenthetjük, hogy a vidéki térségek fejlődését, illetve a vidékgazdaságok teljesítményét nagyfokú heterogenitás jellemzi. Ezek a különbségek visszavezethetők a térségek eltérő adottságaira, mint a fejlődés endogén tényezőire, valamint a külső változásokra adott válaszokra, a fejlődési/fejlesztési stratégiák eltéréseire. Az előbbiek átvezetnek bennünket a vidékgazdaságok típusok szerinti csoportosításának lehetősége és szükségessége témakörhöz.

2.1. A VIDÉKGAZDASÁGOK TÍPUSAI

A vidékgazdaságok eltérő szerkezete, tevékenységei és teljesítménye lehetővé teszi különböző típusok lehatárolását. Ennek szükségességét az adja, hogy a társadalmi és gazdasági fejlődést meghatározó releváns térségi jellemzők tudatában, összefüggésben a külső feltételekkel (lehetőségek és veszélyek), alakítható ki az a politika, illetve stratégia, amely hosszú távon szolgálhatja az ott élők életminőségének javulását. Ennek megfelelően az eltérő típusú vidékgazdaságok működésének megértése, az összefüggések megismerése új válaszokat, jobb és hatékonyabb megoldásokat nyújthat a vidéki térségek számára.

A vidékgazdaságok tipizálásának elméleti megközelítését adja Marini és Mooney (2006). A szerzők, Marsden és munkatársai vidékosztályozása² nyomán, a

² A Marsden fémjelezte tipológia (Marsden et al. 1993, Marsden 1998) a vidéki térségek négy típusát különíti el. (1) Megőrzött vidék (preserved countryside), ennek jellemzője a fejlesztések visszafogása, a vidék idillikus állapotának megőrzése, amelynek fő képviselői a városokból kitelepülő új középosztály tagjai, akik a szabadidős tevékenységek, a szolgáltatói szektor, a környezet megőrzésében és lakóingatlanaiuk fejlesztésében érdekeltek. (2) Konfliktusos vidék (contested countryside), ahol a gazdálkodók és a földtulajdonosok fejlesztési érdekei kerülnek szembe az előző csoport érdekeivel, az előbbiek javára, akik jobb érdekérvényesítési pozíciókat foglalnak el. Ennek megfelelően növekvő konfliktus alakul ki a két (régi és új) társadalmi csoportok között. (3) Paternalista (atyai, atyáskodó) vidék (paternalistic countryside) fő jellemzője, hogy a nagy területeken gazdálkodó mezőgazdasági üzemek kontrollálják a helyi fejlődés folyamatát és

vidékgazdaságok három ideáltípusát alakították ki. Marsdenék a vidéki térségek társadalmi és politikai viszonyait alapul véve (kik, illetve mely csoportok generálják és/vagy hajtják végre a fejlesztéseket) alakították ki osztályozásukat, amellyel a vidéki térségekben végbemenő változások egyfajta elemzési keretrendszerét próbálták létrehozni. A Marsden-féle tipológia elsősorban a társadalmi viszonyok és a politikai berendezkedés felől közelítve határozza meg a vidéki térségek típusait, nem pedig a gazdaságra fókuszálva. Éppen ezt teszi Marini és Mooney, akik a vidéki térségekre jellemző gazdasági viszonyok alapján konstruálták meg a vidékgazdaságok három ideáltípusát. Megállapítható ugyanakkor, hogy a kétféle tipizálás összefüggésbe hozható, megfeleltethető egymással, lehetővé téve ily módon a vidéki térségek árnyaltabb, a különböző elemzési szempontokat figyelembe vevő és kombináló elemzését.

A vidéki térségekre jellemző gazdasági viszonyokból Marini és Mooney (2006) a vidékgazdaságok alábbi három típusát³ vezették le.

1. *Járadékszerző vidékgazdaság (rent-seeking rural economy)*: azok a vidéki térségek tartoznak ebbe a kategóriába, ahol az erőforrások legfőbb használói a mezőgazdaság és egyéb kitermelő ágazatok, tevékenységek (domináns primer szektor). A járadék(szerzés) alapja a természeti erőforrások birtoklása és hasznosítása, ami egy szűk csoport kezében összpontosul, így jellemző azok kizárólagos birtoklása és hasznosítása, azaz a természeti erőforrások monopolizálása. A járadékszerzési stratégia középpontjában a természeti erőforrásokra alapozott fejlődés áll, miközben a gazdaság más területei kimaradnak a fejlesztésekből. Ennek eredőjeként a járadékszerzési stratégiák korlátozzák a gazdasági fejlődést, hiszen nem lehet tartósan versenyképesnek maradni csak a természeti adottságokra alapozva, még ha e tekintében komparatív előnyei is vannak az adott térségeknek. Következésképpen a járadékszerző gazdaságok az alacsony jövedelemtermelés csapdájában rekednek, amiből igen nehéz kitörni. Az előbbiek két alapvető korlátozó tényezőre vezethetők vissza: (1) társadalmi szerkezet és (2) helyi kultúra. (1) A járadékszerző gazdaságra jellemző, hogy kevesek birtokolják az erőforrásokat (polarizált társadalmi szerkezet; ezzel együtt relatíve, más térségekhez mérten, magas jövedelem és vagyonkoncentráció) és az erőforrás-tulajdonosok nem érdekeltek a helyi gazdaság diverzifikálásában, (2) mindez általában együtt jár a változásoktól idegenkedő helyi kultúrával, amely a változásokat a fennálló értékrend elleni fenyegetésként éli meg.

saját elképzeléseiknek megfelelően alakítják a helyi fejlesztéseket, amelyek alapvetően a földbirtokosok érdekeit szolgálják, akik a vidéki lokalitás feletti atyáskodó szerepet teszik magukévá. (4) Klientista vidék (clientelistic countryside) kategóriába tartoznak azok a vidéki térségek, ahol a mezőgazdaság és az állami ügynökségek szerepe meghatározó a helyi fejlesztésben; ennek megfelelően az agrártámogatásoktól, külső befektetésektől, állami segítyektől való erős függés jellemző rájuk. (A vidéki térségek előbbi kategóriákhoz kapcsolódó hazai vizsgálatáról lásd pl. Simonyi et al. (2013) munkáját.)

³ A járadékszerző vidékgazdaság megfeleltethető Marsden paternalista vidékével, a függő vidékgazdaság a klientista vidékkel, a vállalkozói vidékgazdaság bizonyos mértékű átfedésben van a megőrzött vidék kategóriájával.

2. *Függő vidékgazdaság (dependent rural economy)*: azokra a vidéki térségekre vonatkozik, ahol a jövedelem elsődlegesen külső forrásokból származik. Ezek a források egyaránt lehetnek magán (pl. vállalati befektető üzemlétesítése a térségben) és állami (köz-) jellegűek (közintézmények, illetve közszolgáltatások kiépülése a térségben). Hosszú távon ezek a gazdaságok sérülékenyek (tevékenységek áttelepítése, közkiadások csökkentése stb.), hiszen a befektetések forrásai külső kontroll alatt állnak. Ebből a szempontból felértékelődik az egyes térségek abszorpciós képessége (lásd G. Fekete 2003), azaz alkalmassága (adottságok, tudás stb.) az erőforrások vonzására és megkötésére.
3. *Vállalkozói gazdaság (entrepreneurial rural economy)*: e vidéki térségek fő jellemzője, hogy jövedelmük főként a helyi erőforrások hasznosításán alapul. A helyi kultúrának, a helyi tudásnak, tradícióknak és együttműködéseknek nagy jelentősége van a gazdasági fejlődésben. Ezen vállalkozói közösségek meghatározó kulturális tényezője a társadalmi tőke magas szintje és a változásra (innovációra) való hajlam. Az itt működő vállalkozások jellemzően kisméretűek, amelyek horizontális hálózataik révén a gazdaság számos területén alakíthatnak ki kölcsönösen hasznos együttműködések, így biztosítva maguknak a rugalmas alkalmazkodásból és a mérrethatékonyságból származó előnyöket. Jellemző továbbá, hogy a fejlődés helyi kontroll alatt áll, a lakosság részvétele és beleszólása saját sorsának irányításába e típusban a legkifejezettebb. A fentebb említettek okán a vállalkozói gazdaságok fejlődési pályája sokkal inkább különbözik egymástól, mint az előző két kategóriába tartozóké, lévén, hogy azok a helyi kultúra által meghatározottak.

A vidékgazdaságok fenti típusokba rendezése nem jelent örökérvényűséget. Ez azt jelenti, hogy a társadalmi és gazdasági folyamatok eredményeként a vidékgazdaságok megváltoztathatják helyzetüket, azaz javíthatják, de ronthatják is pozícióikat, így típust, típusokat válthatnak. Az átmenet azonban egyik irányban sem mechanikus, sem pedig determinisztikus. A folyamat attól függ, hogy a helyi közösségek milyen válaszokat képesek és hajlandók adni a globalizáció teremtette új, és folyamatosan változó helyzetekre. Mindez azt az üzenetet hordozza magában, hogy a vidékgazdaságok jövője nem tekinthető adottnak, sokkal inkább a helyi közösségek választásának (Marini–Mooney 2006).

Jó példát ad a vidékgazdaságok konkrét szempontok alapján történő lehatárolására (és az egyes típusok közötti átjárhatóságra, a vidékgazdaságok változásának nyomonkövetésére; lásd lentebb: „Korábbi adatokkal összevetve...”) az USA Mezőgazdasági Minisztériuma Gazdaságkutató Szolgálatának (Economic Research Service of the United States Department of Agriculture, USDA ERS)

gyakorlata. A Gazdaságkutató Szolgálat a „nem városi”, azaz vidéki⁴ megyék (nonmetro counties) gazdaságának megkülönböztetésére hat kategóriát dolgozott ki, amelyek a gazdaságok alapvető jellemzőit, fő irányultságát kívánják megragadni aszerint, hogy a munka- és vállalkozói jövedelmek mekkora hányada származik az adott típusú gazdasági tevékenységből. Az egyes vidéki térségek, gazdaságuk alapvető jellemzői alapján a következő kategóriákba sorolhatók (USDA ERS 2012):

1. *alapvetően mezőgazdasági (farming-dependent, farming-based)* – a munka- és vállalkozói jövedelmek legalább 15%-a a mezőgazdaságból származik;
2. *alapvetően bányászati (mining-dependent, mining-based)* – a munka- és vállalkozói jövedelmek legalább 15%-a a bányászatból származik;
3. *alapvetően ipari (manufacturing-dependent, manufacturing-based)* – a munka- és vállalkozói jövedelmek legalább 25%-a ipari tevékenységből származik;
4. *alapvetően kormányzati (federal/state government-dependent, government-based)* – a munka- és vállalkozói jövedelmek legalább 15%-a az állami vagy szövetségi kormányzati szektorból származik;
5. *alapvetően szolgáltató (services-dependent, service sector-based)* – a munka- és vállalkozói jövedelmek legalább 45%-a a szolgáltató szektorból származik;
6. *nem besorolható (nonspecialized)* – egyik előbbi kategóriába sem sorolható, vegyes, nem specifikus gazdaságú térségek.

Az USDA ERS által kialakított lehatárolás szerint az Egyesült Államok „nem városi” (vidéki) térségei gazdaságának 20%-a alapvetően mezőgazdasági, 5%-a bányászati, 28%-a ipari, 11%-a kormányzati, 6%-a szolgáltatási orientációjú, míg 30%-ának gazdasága az előbbi kategóriákba nem besorolható, vegyes vagy nem specifikus gazdaságú térség (USDA ERS 2009⁵). Korábbi adatokkal⁶ összevetve az előbbieket, láthatóvá válik az egyes vidékgazdaságok átalakulása⁷. Az adatokból

⁴ A vidék, illetve a vidékiség meghatározására irányuló törekvések egyik módja az ún. negatív megközelítés, amely szerint a vidék az, ami nem város. A lehatárolás kiinduló pontja a városi (urban vagy metropolitan) területek lehatárolása, ami ebből kimarad az a vidék (rural vagy non-metropolitan). Ez a besorolási rendszer elsősorban Észak-Amerikában terjedt el, de 2010-ben, az EU-ban bevezetett új város-vidék tipológia (lásd Kis 2011) is a negatív megközelítésből kiindulva határozza meg a vidéki térségeket.

⁵ 2000-re vonatkozó adatok. Az 1998-2000 közötti időszakban az egyes szektorok munka- és vállalkozói jövedelmekhez való hozzájárulásának súlyozott éves átlaga alapján számított érték.

⁶ 1989-ben (1987-1989-es időszakban az egyes szektorok munka- és vállalkozói jövedelmekhez való hozzájárulásának súlyozott éves átlaga alapján) az Egyesült Államok „nem városi” (vidéki) térségei gazdaságának 25%-a alapvetően mezőgazdasági, 7%-a bányászati, 22%-a ipari, 11%-a kormányzati, 14%-a szolgáltatási orientációjú, míg 21%-ának gazdasága az előbbi kategóriákba nem besorolható, vegyes vagy nem specifikus gazdaságú térség volt (USDA ERS 1995).

⁷ Történt mindez úgy, hogy az egyes típusokba tartozó vidékgazdaságok szerkezetének és teljesítményének változásával szükséges volt az 1989-es szektoronkénti munka- és vállalkozói jövedelmek küszöbértékeinek módosítása. 1989-ben, a fenti sorszámozásnak megfelelően a

kiderül, hogy 1989 és 2000 között jelentős szektorális átrendeződés ment végbe, amelynek eredményeként a korábbi kiegyenlítettebb típusok szerinti térségi megoszlás számottevően módosult. Ez az átalakulás elsősorban a mezőgazdaságot, az ipart és a szolgáltatásokat érintette, miközben a vegyes, nem specifikus gazdaságú vidéki térségek részaránya is jelentős mértékben változott. Ennek során nagymértékben csökkent a mezőgazdasági és szolgáltatási irányultságú vidékgazdaságok aránya, mialatt jelentősebben nőtt az ipari orientációjú és a vegyes gazdasági profilú vidéki térségek részaránya. A jelzett időszak alatt a kormányzati és bányászati jellegű vidékgazdaságok aránya nem vagy kismértékben változott.

Egy másik gyakorlati példáját adja a vidékgazdaságok megkülönböztetésének a vidéki térségek európai fejlődési lehetőségeit és kihívásait vizsgáló projekt⁸ tipológiája. Az EDORA projekt a vidéki térségek⁹ gazdaságszerkezeti jellemzői (12 indikátor) alapján négy típust különít el (Copus et al. 2011):

1. *agrártérségek (agrarian regions, agrarian type rural economies)* – azok a vidéki térségek ahol a mezőgazdaság relatív súlya a foglalkoztatás, a bruttó hozzáadott érték és az éves munkaerő-felhasználás tekintetében meghaladja az EU átlagát;
2. *szolgáltató vidék (consumption countryside)* – azok a vidéki térségek ahol a turizmus kapacitásai és intenzitása, a természeti területek jelenléte és kiterjedése, továbbá az ún. peri-produktivista, kisméretű, diverzifikált gazdaságok aránya meghaladja az EU átlagát;
3. *változatos gazdasági szerkezetű térségek jelentős ipari szektorral (diversified – strong secondary sector)* – azok a vidéki térségek, amelyek nem tartoznak az előző kettőbe és az ipari tevékenységből származó bruttó hozzáadott érték meghaladja a szolgáltatásokét;
4. *változatos gazdasági szerkezetű térségek jelentős szolgáltatói szektorral (diversified – strong market services)* – azok a vidéki térségek, amelyek nem tartoznak az első két kategóriába és a szolgáltatásokból származó bruttó hozzáadott érték meghaladja az ipari tevékenységekét.

Új típusú lehatárolásról lévén szó, nem állnak rendelkezésre korábbi adatok, amelyek lehetővé tennék a vidékgazdaságok szerkezetében, jellegében bekövetkezett változások nyomonkövetését. Ugyanakkor érdekes adatok találhatók arról, hogy az egyes vidéki térségtípusok milyen arányban részesednek a vidék területéből és népességéből, valamint a vidékgazdaságokban előállított GDP-ből.

következő szektorális jövedelemhatárok voltak érvényben: 1. – 20%, 2. – 15%, 3. – 30%, 4. – 25%, 5. – 50%, 6. – egyik előbbi kategóriába sem sorolható, vegyes, nem specifikus gazdaságú térségek.

⁸ European Development Opportunities for Rural Areas (EDORA; A vidéki térségek európai fejlődési lehetőségei)

⁹ A lehatárolás NUTS 3-as szinten az alapvetően (túlnyomórészt) vidéki térségekre és az ún. köztes vagy közbenső (intermediate) térségekre terjed ki.

Az EDORA projekt gazdaságszerkezeti tipológiája alapján lehatárolt vidéki térségek¹⁰ 23%-a agrárjellegű. Ezek a térségek fedik le a vidék területének 26%-át, ahol a vidéki népesség 24%-a él, és a nem városi GDP 13%-át állítják elő. A szolgáltató vidék kategóriába tartozó vidéki térségek alkotják a legnagyobb csoportot. Ide sorolható a vidéki térségek 51%-a, melyek területe a vidék területének éppen fele, ahol a vidéki népesség 42%-a él, és a vidéken előállított GDP 49%-a innen származik. A jelentős szolgáltató szektorral bíró diverzifikált térségek aránya 17%, területük a vidék területének 17%-a, aránya a vidéki népességből 23%, miközben a vidéki térségek GDP-jének 27%-át itt termelik. A jelentős ipari szektorral rendelkező diverzifikált térségek 9%-át adják a vidéki térségeknek, amelyek a vidék területének 17%-át fedik le, a vidék népességéből való részesedésük 11%, ugyanakkora százalékos arányt képviselnek a vidéki térségekben előállított GDP-ből (Copus–Noguera 2010).

Az előbb bemutatott vidékgazdaság lehatárolások nyilvánvalóan nem képesek teljes egészében visszaadni a vidéki térségekre jellemző nagyfokú diverzitást, mégis alkalmasak lehetnek arra, hogy bizonyos társadalmi és gazdasági jellemzők alapján képet adjanak a vidéki térségek helyzetéről, vizsgálhatóvá téve a releváns folyamatokat, ezáltal lehetőséget adva a megfelelő beavatkozások kialakításához. A két tipizálás (USDA ESR és EDORA) közötti különbség rámutat ugyanakkor arra, hogy milyen eltéréseket eredményez a lehatároláshoz választott indikátorok jellege és száma. Nem megfelelően természetesen a tényleges társadalmi és gazdasági folyamatokról, amelyek alakulását, adott térben és időben mért helyzetét az indikátorok meg kívánják ragadni (relevancia!).

A fenti lehatárolások által alkalmazott „szűkítés” ellenére is világos, hogy a vidéki térségek jelentős mértékben különböznek egymástól társadalmi és gazdasági jellemzőik tekintetében. Felmerül a kérdés, hogy milyen tényezők állnak azon jelenségek mögött, amelyek eredményeként a vidéki térségek napjainkban tapasztalt változatossága és sokszínűsége kialakult.

Lévéen, hogy a vidékgazdaságok nyílt rendszerek, működésüket, a bennük lezajló társadalmi, gazdasági folyamatokat, belső és külső tényezők egyaránt befolyásolják. Ennek megfelelően a vidéki térségek különböző fejlődési pályái és eltérő gazdasági teljesítménye mögött a globális erők és az azokra adott lokális válaszok kölcsönhatása áll. A globalizáció folyamata által fémjelzett társadalmi, gazdasági, kulturális és politikai változások egyre növekvő mértékben hatják át az egész világot, miközben olyan elvárásokat hoznak életre, amelyek jelentős kihívások elé állítják a vidéki térségeket, az egyes vidékgazdaságokat. Ezen kihívásokra a vidékgazdaságok másként reagálnak, eltérő megoldásokat alkalmaznak, egyszóval különbözőképpen alkalmazkodnak az új, megváltozott feltételekhez, ami a vidéki térségek mozaikosságához és sokszínűségéhez vezet.

¹⁰ 2005-2008 közötti időszakból származó alapadatok alapján történt lehatárolás során kapott értékek.

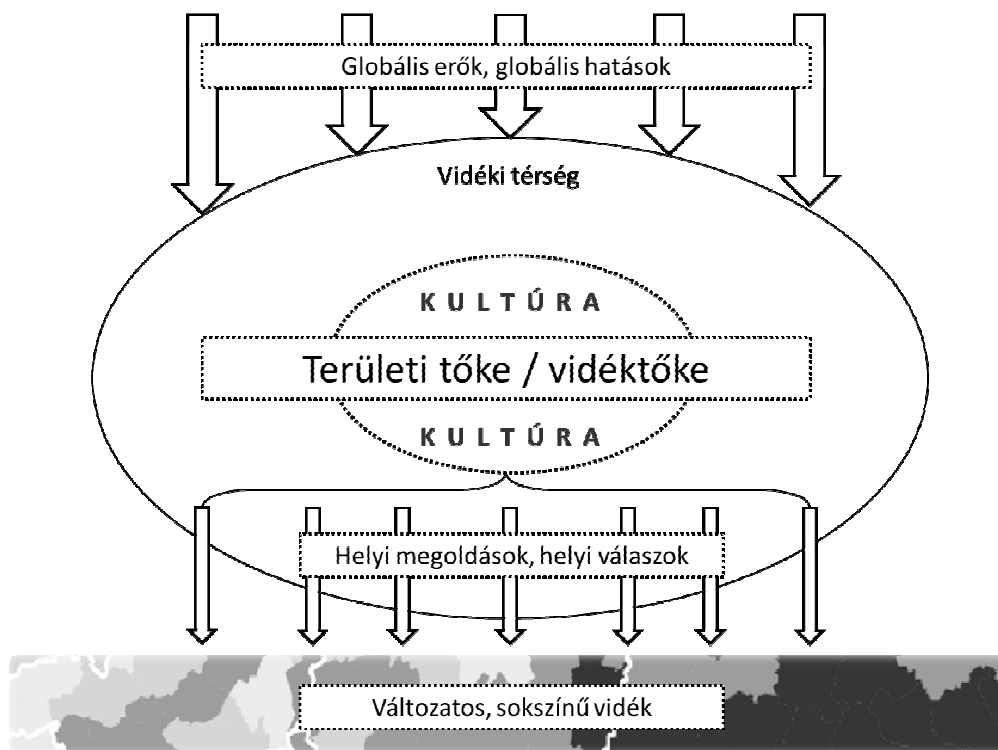
Mindez szükségessé teszi azon belső tényezők számbavételét és vizsgálatát, amelyek meghatározó szerepet játszanak a vidéki térségek alkalmazkodási folyamatában. Általános konszenzus mutatkozik (pl. Cowie et al. 2010, Fehér 2005, Kis 2012, Marini–Mooney 2006, Pakurár et al. 2012) a tekintetben, hogy a helyi erőforrásoknak kitüntetett szerepe van a vidékgazdaságok teljesítményének, a vidéki térségek prosperitásának meghatározásában. Egyre többször találkozunk a szakirodalomban a helyi erőforrásokat összefüggésében megjelenítő területi tőke¹¹ vagy a vidéki térségek esetében a vidéktőke kifejezésekkel, amelyek az erőforrások, a különböző tőkeelemek vagy tőkeformák egymást erősítő, összekapcsolódó kölcsönös jelenlétét hangsúlyozzák. Ezen nézet szerint a vidéki térségek fejlődése a sajátos tőkeszerkezetük függvénye.

A vidéktőke koncepcióját értelmezve, Garrod et al. – akik a falusi turizmus és a vidéktőke kapcsolatát kutatták – a Countryside Agency definícióját adaptálták, amely szerint a vidéktőke a vidék szövetét, annak falvait és városait jelenti. Bár a meghatározást a szerzők is kissé leegyszerűsítettnek tartják, ennek ellenére úgy gondolják, hogy az mégis értékes, hiszen úgy írja le a vidéktőkét, hogy az magában foglalja a vidék szövetének különböző összetevőit, amelyek egyaránt lehetnek természetiek (pl. vadvilág), építettek (pl. vidéki települések) vagy társadalmi jellegűek (pl. helyi kulturális tradíciók). A gyakorlatban a vidéktőke a három fő típus sajátos elegyeként jelenik meg az egyes vidéki térségekben, ötvözve a tapintható (materiális) és az ún. érzékelhető (immateriális) tőkeelemeket (Garrod et al. 2006). A szerzők vizsgálata alapján a következő megállapítás tehető: a vidéki erőforrások vidéktőkeként való újragondolása átfogóbb és egységesebb megértését kínálja a vidékgazdaság rendszerének, ami által a vidéki közösségek hatékonyabban aknázhathatják ki a globalizáció kínálta lehetőségeket, és védhetik ki annak negatív hatásait.

Egyre nő azon vélemények száma (pl. Bendixen 2004, Bódi–Bóhm 2000, Csurgó 2013, Fukuyama 1997, Kovách 2012, Marini–Mooney 2006, Putnam 1993, Ray 1998, 2001), amelyek kiemelik, hogy a kultúrának, mint helyi erőforrásnak, illetve tőkeformának, meghatározó szerepe van abban, hogy az egyes (vidéki) társadalmak milyen válaszokat adnak (miképpen érzékelik és reagálnak) a különböző kihívásokra. Mindez jelzi a kultúra funkciójának felismerését és kifejezi a társadalmi folyamatokra gyakorolt hatásának fontosságát. Az 1. ábra az EDORA projekt kutatóinak felfogására építve, a helyi kultúra szerepét kiemelve, mutatja be a vidéki térségek differenciálódásának folyamatát.

¹¹ A területi tőke a helyi erőforrások (természeti, emberi, mesterséges, szervezeti, kapcsolati és kognitív) olyan készleteként fogható fel, amely az adott térség versenyképességi potenciáljának alapját képezi (Camagni 2009). Camagni (2008) véleménye szerint a fejlődési stratégiáknak minden térségben szükségszerűen a helyi tőkejavak, összességében a rendelkezésre álló területi tőke hasznosításán kell alapulnia.

1. ábra: A vidéki térségek differenciálódási folyamatának sematikus ábrázolása

Forrás: A szerző szerkesztése Copus et al. (2011) nyomán

A vázolt koncepció szerint a külső erők által létrehozott változások hatását a vidéki térségek egyedi összetételű területi tőkéje (vidéktőkéje) „közvetíti”, illetve kapcsolja össze a térségekben zajló folyamatokkal, amelynek eredményeként az adott térségre jellemző egyedi válaszok születnek. Ennek következtében a vidéki térségeknek igen eltérő mintázata, társadalmi és gazdasági karakterisztikája alakul ki.

3. A KULTÚRA JELENTÉSTARTALMA ÉS SZEREPE A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI FEJLŐDÉSBEN

A kultúra fogalmával, koncepciójával, vizsgálatával, szerepével és jelentőségével több diszciplína (pl. antropológia, földrajz, szociológia, közösségfejlesztés, közgazdaságtan, politológia, regionális gazdaságtan, vidéktudományok) is foglalkozik. Ennek megfelelően a kultúra fogalmát illetően többféle értelmezéssel és interpretációval találkozhatunk a szakirodalomban. Anélkül, hogy mélyebben taglalnám a különböző meghatározásokat, a kultúra lényege és a mögötte álló tartalom kifejezése érdekében a következőkben néhány „tömörített” kultúraértelmezést mutatok be.

Andorka (2003) szerint a kultúra tárgyakkból, tudásból, továbbá értékekből, normákból áll. Marini és Mooney (2006) kultúra alatt azokat az értékeket, hiteket, hiedelmeket és normákat értik, amelyeket a társadalom a történelem során átörökít a következő generációkra. Haggett (2006) úgy foglalja össze a kultúra fogalmát, mint a tanult és tartós emberi viselkedésformák olyan együttese, amellyel eszmék és képzetek örökíthetők át egyik generációról (vagy embercsoportról) a másikra.

Az előbbiekből is kiderül, hogy a kultúra meglehetősen összetett fogalom, olyan tartós (de nem állandó) jelenség, amelynek legfontosabb összetevői az értékek (alapelvek) és a normák (viselkedési szabályok). A kultúra ezen jellemzői alapvetően meghatározzák az emberek gondolkodását (döntéseit) és magatartását (viselkedését), ily módon központi szerepet játszanak a társadalmi folyamatok befolyásolásában és alakításában.

Nógrádi (2010: 41) szavaival élve: „ahhoz, hogy gazdasági csoda legyen, ahhoz előbb társadalmi csodára van szükség. (...) A társadalmi csoda az, amelyet a közösség a társadalom belső erőforrásaiból adódóan kifejleszt...” A szerző ezen belső erőforrások között kiemeli a kultúrát (kulturális háttérrel), amely az idézett relációban gazdasági erőforrásként is megjelenik. E gondolattal egyezően Bendixen a kultúra és a gazdaság összefüggésében a kultúrát egyenesen a „gazdaság fejlődésének mozgatójaként” aposztrofálja. Véleménye szerint a kultúra olyan szellemi tartalom (ötletek, életstílus, szociális életminták), ami nagyban befolyásolja az emberek tetteit, mégpedig fizikailag érzékelhető objektumok között, amelyekben pedig a szellemi tartalom ölt tárgyi formát. Ehhez kapcsolódóan hozzáteszi, hogy a gazdaságban előállított termékek egyben kulturális objektumok is. Kiemeli továbbá, hogy „amennyiben a gazdaság a társadalom érdekeit kell, hogy szolgálja, a gazdasági döntésekben a kulturális alapadottságokra kell koncentrálni.” (Bendixen 2004: 25). Lengyel és Szántó (1997) gazdaságszociológiai összefoglaló művükben ugyancsak rámutatnak arra, hogy a gazdaság, mint egy igen összetett rendszer, karakterét, működését és teljesítményét jelentős mértékben meghatározza a kultúra, az olyan kulturális tényezők, mint a társadalom szokásai, tradíciói, értékei és hiedelmei. Egy, a sikeres helyi társadalmakat vizsgáló tanulmány megállapítása szerint a települések fejlődésének háttérében álló legfontosabb okok az emberi tényezőkben keresendők. Ezek az emberi tényezők olyan alapvető értékekre (identitás, empátia, szolidaritás, adaptációs képesség, innovációs hajlam) vezethetők vissza, amelyek megléte nélkülözhetetlen feltétele egy (gazdaságilag is) eredményesebb, sikeresebb társadalom kialakításának (Bódi–Bóhm 2000).

Az elmúlt két-három évtizedben, a társadalomtudományi szakirodalomban mindinkább elterjedt a társadalmi tőke koncepciója, ezzel együtt felismerésre került ezen sajátos tőkeforma jelentősége, mint a társadalmi és gazdasági folyamatokat befolyásoló nem anyagi erőforrás. A társadalmi tőkét a kultúrában gyökerező, annak talaján létező erőforrásnak tekintem. Putnam (1993: 1) szerint „a társadalmi tőke a társadalmi szerveződés jellemzőire (úgy, mint hálózatok, normák és bizalom) utal, amelyek elősegítik a kölcsönös hasznok érdekében végzett koordinációt és együttműködést”. Francis Fukuyama nyomán a társadalmi tőke a

következésképpen határozható meg: „az emberek közti társadalmi együttműködést (kooperációt) elősegítő, „mozgósított” informális társadalmi normák és értékek együttese, kezdve a reciprocitástól a bizalmon át egészen a valláserkölcsig” (Orbán–Szántó 2005: 57). A fogalom meghatározásokból és értelmezésekből kiderül, hogy a társadalmi tőke „kulturális jelenség”, azaz egy közösség kultúrájának az emberek közötti kapcsolatokban és együttműködésekben való megjelenése, illetve kifejeződése. Ennek megfelelően a kultúra és a társadalmi tőke viszonyában a kultúra úgy értelmezhető, mint a társadalmi tőke táptalaja.

A társadalmi tőkét Coleman szerint annak funkciója határozza meg. A társadalmi tőke fogalma azt a funkciót határozza meg, hogy milyen értéke van erőforrásként a cselekvők (személyek és szervezetek) számára a társadalmi struktúra azon vonásainak, amelyeket érdekeik érvényesítésében felhasználhatnak (Coleman 1998). Coleman rámutat, hogy a társadalmi tőke is, mint a tőke más formái (pénztőke, tárgyi tőke, emberi tőke), termelő, vagyis lehetővé teszi bizonyos, máskülönben elérhetetlen célok elérését. Ugyanakkor hozzáteszi, hogy a tőke többi formájától eltérően a társadalmi tőke a cselekvők közötti viszonyok struktúrájában ölt testet, ennél fogva nem található meg sem magukban a cselekvőkben, sem pedig a termelés anyagi eszközeiben (Coleman 1998). A társadalmi tőke tehát az értékek (pl. bizalom) és normák (pl. kölcsönösség) szövetébe ágyazódó különböző relációkkal jellemezhető társadalmi hálózatok olyan erőforrása, amelynek társadalmi és gazdasági konzekvenciái vannak (Kis 2006).

Fukuyama az egyes országok jólétében kialakuló különbségeket szintén a kultúrára, illetve a kultúrában gyökerező bizalomra és a társadalomnak e bizalmon alapuló társulási képességére vezeti vissza. „A társulás képessége pedig attól függ, hogy a közösségek értékei és normái mennyire azonosak, s hogy az emberek mennyire képesek az egyéni érdekeiket a nagyobb csoportok érdekeinek alárendelni. A közös értékek bizalmat szülnek, s a bizalomnak” (...) „nagy és mérhető gazdasági értéke van.” (Fukuyama 1997: 23). Putnam rámutat arra, hogy a társadalmi tőke kedvezően befolyásolja, mintegy megolajozza a társadalmi életet, és pozitívan hat a fizikai és humán tőkebefektetések hatékonyságára is. Véleménye szerint a társadalmi tőke a gazdasági fejlődés előfeltétele, alapvető tényezője, amit világszerte egyre több kutatás, köztük a vidékfejlesztési kutatások eredményei is, megerősítenek (Putnam 2003).

A kultúra és a vidéki térségek fejlődése, illetve a vidékfejlesztés viszonyának újszerű interpretációja jelenik meg Christofer Ray (1998a) kultúragazdaság koncepciójában. Ebben a felfogásban a kultúra elemeinek olyan új, gazdasági funkciója jön létre, amely a kultúrát a helyi fejlesztések alapjává teszi (Kovács 2012), azaz a helyi kultúra jelenti a gazdasági fejlődés dinamizálásának bázisát (Csurgó 2013). A vidékfejlesztésnek ez az értelmezése szorosan összekapcsolódik a globalizáció és a lokalizáció jelenségével, s a vidéki térségek alkalmazkodási folyamatával.

4. LOKALIZÁCIÓ ÉS ALKALMAZKODÁS

A helyi erőforrások kiaknázására épülő, endogén alapokon nyugvó vidékfejlesztés új megközelítése a lokalizációra helyezi a hangsúlyt. Az endogén fejlesztés és a hozzá szorosan kapcsolódó lokalizáció értelmezhető úgy, mint a külső hatásokra és a globális trendekre adott válaszreakció. Oostindie et al. (2008) felhívják a figyelmet arra, hogy a globalizáció előrehaladtával a lokalitás jelentősége egyre nő, miközben egyre több lehetőség nyílik a megkülönböztetésre és a helyi specifikumok kibontakoztatására, azaz a (re)lokalizációra. Ebből adódóan a globalizáció valójában a lokális különbségeket kristályosítja ki (McMichael 1996 idézi Csire 1999). A globalizáció és a lokalizáció tehát összefüggő jelenségek, ennek megfelelően a vidéki térségek (endogén) fejlődése nem ítéltető meg önmagában. Az értelmezéshez és elemzéshez szükséges a fejlesztési célok és stratégiák külső, globális erővel összefüggő értékelése. Mindez következik abból, hogy a különböző helyi stratégiák a változásokra adott társadalmi válaszként foghatók fel.

A globalizáció az életünk minden szférájára kiterjedő folyamatként jelenik meg korunkban. Ennél fogva el- és kikerülhetetlen jelenség. Krémer (2002) a (kontinentális) klímához hasonlította a globalizációt, amin nem tudunk változtatni, de lehet hozzá sikeresen alkalmazkodni, csakúgy, mint a globalizációhoz. A kérdés tehát az, hogy hogyan alkalmazkodunk hozzá. A lokalizáció nem azonosítható csupán a globális rendszer következményeként, és nem is pusztán lázadás a globalizáció ellen. A lokalizáció általánosságban a lokalitás (település, térség, régió, táj) felértékelődését jelenti, s a globalizáció negatív hatásai ellen irányuló folyamatként, törekvésként értelmezhető. (Petrás 2005). E tekintetben kiemelendő, hogy a globalizáció negatív következményeit csak azok a közösségek képesek kivédeni, amelyek lokálisan szerveződve kultúra- és értékörzők (Böhm 1998).

Ray „Kultúragazdaság” c. könyvében a következő kérdéseket teszi fel: „Hogyan tudják a vidéki emberek fejleszteni vagy megőrizni gazdasági jólétüket és társadalmi jólétüket? Lehetséges olyan dinamikus gazdaságot létrehozni, ami képes integrálódni a globalizációs folyamatokba, ugyanakkor megőrizni a helyi identitást és az emberközpontú fejlődés szellemiségét? A szerző meg is válaszolja a maga által feltett, véleményem szerint meglehetősen nagy közérdeklődésre számot tartó kérdéseit. E szerint: „A válasz igen, de csak akkor, ha a fejlődés olyan közös alapelveken nyugszik, mint (1) a helyi kultúra által meghatározott stratégia (a fejlesztés céljai és irányai a kulturális értékek által meghatározottak), és (2) a helyi részvételi demokrácia gyakorlása.” Mindezt a kultúragazdaság koncepciója foglalja magában (Ray 2001: ii). A vidékfejlesztés kultúragazdaság megközelítése Csire (1999) tolmácsolásában nem más, mint a McMichael-i globalizációs paradigma egyfajta változata, mivel (1) a globalizáció tölti be a fő veszélyforrás, ugyanakkor a lehetőség szerepét is; (2) a javaslat a periferikussá válás elkerülésére a lokalizáció, azaz a globalizáció fenyegette helyi kulturális értékek megőrzése és gazdasági kiaknázása.

A kultúragazdaság koncepciója már elnevezésében is magában hordozza azt az alapfeltevést, hogy a helyi társadalmi-gazdasági fejlődésnek a kultúra jelenti az alapját. Tehát egy olyan endogén fejlődési megközelítésről beszélünk, aminek a helyi kultúra képezi a bázisát. A kérdés az, hogyan lehet lokalizálni, azaz, hogyan lehetséges a helyi gazdasági kontroll növelése és annak megőrzése, helyben tartása a kultúra által. Ray (1998a) érvelése szerint, a külső hatások (a fogyasztói társadalom változásai, az EU vidékfejlesztési politikájának alakulása¹², valamint a regionalizáció növekvő szerepe) arra ösztönzik a vidéki térségeket, hogy saját erőforrásaikra és sajátosságaikra alapozzák a helyi fejlesztési folyamatot. Ezen endogén fejlődés keretében a vidéki térségeknek lehetősége nyílik arra, hogy kulturális erőforrásaik révén újraértékelődjenek, gazdaságukat átalakítsák, újraformálják, s ezáltal megtartsák (visszaszerezzék), (re)lokalizálják a gazdasági kontrollt, miközben a globális gazdaság részévé válnak. A vidékfejlesztés kultúragazdaság megközelítése szerint a vidéki társadalmak kultúrájuk (területi identitásuk) révén válhatnak képessé a gazdasági kontroll helyben tartására. Ebből a szempontból a helyi kulturális erőforrások megerősítése, fejlesztése jelentik a kulcsot a társadalmi-gazdasági jólét megteremtéséhez (Ray 2001). A kultúragazdaság koncepciója jobban megérthetővé válik, ha konkretizáljuk a kultúra, a kulturális erőforrások jelentéstartalmát és annak viszonyát a fejlődéssel. Ray felfogásában a kultúra helyi (lokális) tudásként jelenik meg, ami annak módját jelenti, hogy miként végzünk dolgokat, s hogyan értelmezzük a világot. Ennek alapján a kultúragazdaság olyan stratégiák összességeként értelmezhető, melyek a lokális tudás átalakításával új erőforrásokat hoznak létre és tesznek elérhetővé az adott térségben (Ray 1998a).

A jó hír, hogy a helyi tudás (értékek, tapasztalatok, viselkedésminták, gyakorlatok, attitűdök stb.) társadalmi tanulás révén fejleszthető és továbbadható, ezáltal a kihívásokra jobb válaszok adhatók, fokozható a lokalitás alkalmazkodóképessége. Az alkalmazkodóképesség szempontjából a lokalizáció vagy a lokalitás újrafogalmazása (relokalizáció) azért szükséges, mivel ebben az

¹² Az EU vidékkel kapcsolatos fejlesztéspolitikájában 1988-ban lényeges változás történt. A vidékfejlesztés új megközelítése (összefüggésben a vidéki térségek eltérő lehetőségeivel és sajátos fejlesztési igényeivel) az endogén fejlesztés lett. Ehhez kínál innovatív megoldást az Európai Bizottság által életre hívott, és 1991-ben útjára indított LEADER-program, melynek legfőbb jellemvonása a belső (helyi) erőforrásokra és a helyi közösségekre építő, részvételen alapuló, alulról szerveződő endogén fejlesztési megközelítés.

A program elindulása óta eltelt közel negyed évszázad folyamán számos cikk, tanulmány és elemzés jelent meg a program működésével, eredményeivel kapcsolatosan. Ezen publikációk (pl. Barke–Newton 1997, Bryden 2006, CEC 2006, Csurgó–Kovács 2013, ECA 2010, Kassai–Ritter 2011, Kassai 2012a,b, Katonáné Kovács–Mártha 2005, Katonáné Kovács 2011, Kerekes et al. 2010, Kis et al. 2012, Kis–Nagy 2012, Kovács 2000, Nemes–High 2009, ÖIR 2004, Pechrová 2013, Ray 1998b, Ray 1999, Shortall–Shucksmith 2001, Shucksmith 2000, Storey 1999, Varga 2010) közös jellemzője, hogy még ha más-más szempontból is közelítenek a LEADER vizsgálatához, mindegyik fontos és hatékony módszernek tartja azt. Ezek a visszajelzések igazolják a LEADER-megközelítés avagy a LEADER-módszer, a helyi erőforrásokra, köztük a helyi kultúrára, az adott térség kulturális adottságaira, kulturális erőforrásaira alapozott helyi fejlesztési beavatkozások szükségességét és létjogosultságát.

esetben válik realitássá az egyes térségek számára, hogy saját szempontjaik, kultúrájuk szerint határozzák meg stratégiáikat, melynek eredményeként növelhető a helyi gazdasági kontroll és hatékonyabbá, sikeresebbé válhat a globális gazdasághoz való integrálódás. Az előbbiek folyamányaként, utalva a téma társadalmi és közpolitikai jelentőségére, megállapítható, hogy a vidékfejlesztés célja a változó körülményekhez való alkalmazkodás segítése, azaz a vidéki térségek alkalmazkodóképességének magasabb szintre emelése kell, hogy legyen.

Az alkalmazkodás, alkalmazkodóképesség fontosságának hangsúlyozása a biológiában gyökerezik (lásd evolúció). Charles Darwin evolúcióelmélete szerint a természetes szelekció folyamatában az alkalmazkodni leginkább tudó, a változásokra legfogékonyabb faj marad fenn. A folyamat a helyi társadalmakra is átültethető. Andorka (2003) felhívja a figyelmet arra, hogy a kultúra a külső környezethez való alkalmazkodás eszköze, így ha a kultúrában az alkalmazkodásnak előnytelen mintái alakulnak ki, az alkalmazkodás sikertelenné válhat, és végeredményben a közösség széteséséhez, eltűnéséhez vezethet. Fordított esetben ennek az ellenkezője prognosztizálható. Hasonló véleményen van Csányi is, aki úgy látja, hogy a kultúra, a biológiai determinációk mellett, igen fontos evolúciós tényezőként vehető számba az ember, illetve a társadalom fejlődésében. Ez azt jelenti, hogy a társadalmi folyamatok részben kulturális meghatározottságúak, miközben egyfajta reflexív viszony, kapcsolat van a két fogalom között, hiszen a kultúra „egyidejűleg a terméke, eredménye és az elindítója, létrehozója is az emberi társadalomnak” (Csányi 2011: 34).

A fentiekkel összefüggésben megállapítható, hogy a kultúra által meghatározott képességek és készségek szerepe felértékelődött, hiszen azok a vidéki térségek, illetve társadalmak fejlődhetnek és lehetnek sikeresek, amelyek képesek alkalmazkodni, reagálni az új kihívásokra, illetve képesek külső környezetük változásainak kezelésére. Ez a folyamat segíthető. A tanulmány gondolatosságával összefüggésben, a folyamat sikeréhez két feltételnek biztosan teljesülnie kell: (1) a szubszidiaritás elvének érvényesülése; (2) a helyi közösség, a helyi társadalom önszerveződő, cselekvő- és érdekérvényesítő képességének javulása.

A szubszidiaritás által, azaz a döntéshozatal és az irányítás decentralizációja révén, lehetővé válik a részvétel, a helyi erőforrások mozgósítása, a helyi adottságok és igények fejlesztésekkel való összehangolása és azok hatékony megvalósítása (Kis–Szekeresné Köteles 2011). Varga A. és Vercseg azonban rámutatnak arra, hogy az atomizálódott, nem strukturált, nem szervezkedő és szerveződő, nem összefogó (helyi) társadalom védtelen, úgy a hatalommal, mint a globalizációval szemben. Szükséges tehát a társadalom szövetének újraszövése, a helyi közösségi kezdeményezések ösztönzése. Ebben nyújthat hathatós segítséget a közösségfejlesztés, ami által a települések, térségek, szomszédságok közösségi kezdeményező- és cselekvőképessége fejleszthető, és életre hívhatók, megerősíthetők a közösségi erőforrások (Varga A.–Vercseg 1998). „A közösségfejlesztés (...) a közösségi cselekvést és a közösségi perspektívákat helyezi előtérbe...”, miközben „a helyi közösségek képessé tételére törekszik...” (Budapesti Nyilatkozat 2004: 3). A képessé tétel (empowerment) egyrészt arra

irányul, hogy a közösség megtanuljon gazdálkodni azzal, amivel rendelkezik, másrészt, hogy új erőforrásokat fedezzen fel önmagában (Lakatos 2010).

A szubszidiaritás érvényesülése és a közösségfejlesztés révén tehát a helyi közösségek olyan képességekre, „jogosultságokra” tesznek szert, ami által új erőforrásokat fedezhetnek fel, új megoldásokat alakíthatnak ki (tekintettel belső adottságaikra: erőforásaikra, egyediségükre, kultúrájukra; valamint a globális folyamatok által generált külső feltételrendszerre), amelyek segítségével kitágulnak a lokalizáció lehetőségei, reálissá válik a választás szabadsága, minek következtében javulnak az alkalmazkodás esélyei.

5. ÖSSZEGZÉS

Tanulmányomban a kultúra, mint „nem hagyományos” erőforrás vidékgazdaságok fejlődésében betöltött szerepével, jelentőségével és hatásmechanizmusával foglalkoztam. Bemutatásra került a vidékgazdaság fogalma és a vidékgazdaságok háromféle megközelítésen alapuló lehatárolása. A különböző típusok bemutatásával az volt a célom, hogy rámutassak a vidékgazdaságok sokszínűségére és a tipizálás szükségességére.

A vidékgazdaságok változatos, nyitott, dinamikus és komplex rendszerek, amelyek működését, fejlődését a belső (helyi) és külső (globális) tényezők interakciója határozza meg. Ilyen keretek között az egyes vidékgazdaságok eltérően reagálnak, másképpen alkalmazkodnak. A kihívásokra adott válaszaikat alapvetően meghatározza, hogy milyen erőforrásokkal rendelkeznek és azokat hogyan, milyen módon hasznosítják. E tekintetben kiemelendő a helyi kultúra (az egyes térségek kulturális háttere, alapadottságai és jellemzői) szerepe és jelentősége.

A kultúra olyan összetevői, mint az értékek (alapelvek) és a normák (viselkedési szabályok) alapvetően meghatározzák az emberek gondolkodását (döntéseit) és magatartását (viselkedését), ily módon központi szerepet játszanak a társadalmi folyamatok befolyásolásában és alakításában. Ebben a felfogásban a helyi kultúra jelentős differenciáló tényezővé válik az egyes vidékgazdaságok között.

A tanulmányban megállapítást nyert, hogy a vidéki társadalmak kultúrájuk révén képessé válhatnak a gazdasági kontroll helyben tartására, (re)lokalizációjára, ami sikeres alkalmazkodásuk előfeltétele. Ebből a szempontból a helyi kulturális erőforrások megerősítése, fejlesztése jelenti a kulcsot a társadalmi-gazdasági jólét megteremtéséhez.

Ezzel összefüggésben két feltétel teljesülését mindenképpen kiemelőnek tartom: (1) a szubszidiaritás elvének érvényesülését; (2) a helyi közösség, a helyi társadalom önszerveződő, cselekvő- és érdekérvényesítő képességének javulását. Ezek segítségével a lokalitások lehetőséget és esélyt kapnak arra, hogy a globális térben újraértékeljék magukat. A gazdasági célok teljesülését tehát szükségszerűen olyan társadalmi változásoknak kell megelőznie, amelyek révén a helyi közösségek képessé válnak a változások kezelésére.

IRODALOMJEGYZÉK

- Andorka R. (2003):** Bevezetés a szociológiába. Osiris Kiadó, Budapest.
- Barke, M. – Newton, M. (1997):** The EU LEADER Initiative and Endogenous Rural Development: the Application of the Programme in Two Rural Areas of Andalusia, Southern Spain. *Journal of Rural Studies*, Vol. 13., Issue 3. pp. 319–341.
- Bendixen, P. (2004):** A kultúra mint a regionális gazdaság fejlődésének motorja. *Tudásmenedzsment*, 5. évf., 1. sz. pp. 17–26.
- Bódi F. – Bóhm A. (2000):** A sikeres és sikertelen településekről. In: Bódi F. – Bóhm A. (szerk.): Sikeres helyi társadalmak Magyarországon. Agroiinform Kiadóház, Budapest. pp. 7–32.
- Bóhm A. (1998):** A helyi társadalomfejlődés dilemmái. *A falu*, 13. évf., 3. sz. pp. 39–44.
- Bryden, J. (2006):** From LEADER I to LEADER+ and beyond to the LEADER. *LEADER+ Magazine*. 2006/6. pp. 8–12.
- Budapesti nyilatkozat (2004):** Az európai civil társadalom fejlesztése a közösségfejlesztés eszközeivel, Preambulum. 2004 áprilisa. In: *Parola*, 2004/1. pp. 3–4.
- Camagni, R. (2008):** Regional Competitiveness: Towards a Concept of Territorial Capital. In: Capello, R. – Camagni, R. – Chizzolini, B. – Fratesi, U. (eds.): *Modelling Regional Scenarios for the Enlarged Europe*. Springer, Berlin. pp. 33–47.
- Camagni, R. (2009):** Territorial capital and regional development. In: Capello, R. – Nijkamp, P. (eds.): *Handbook in regional growth and development theories*. Edward Elgar, Cheltenham. pp. 118–132.
- CEC – Commission of the European Communities (1999):** European Spatial Development Perspective. Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the European Union. European Commission, Luxembourg. (http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/pdf/sum_en.pdf; 2006. 08.09.)
- CEC – Commission of the European Communities (2006):** The Leader approach. A basic guide. European Commission, Luxembourg.
- Coleman, J. S. (1998):** Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Lengyel Gy. – Szántó Z. (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Aula Kiadó, Budapest. pp. 11–43.
- Copus, A. – Courtney, P. – Dax, T. – Meredith, D. – Noguera, J. – Talbot, H. – Shucksmith, M. (2011):** EDORA Final Report, Parts A, B and C. ESPON Coordination Unit, Luxembourg. (http://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Projects/AppliedResearch/EDORA/EDORA_Final_Report_Parts_A_and_B.pdf; 2012.04.15.)
- Copus, A. – Noguera, J. (2010):** A Typology of Intermediate and Predominantly Rural NUTS 3 Regions. Final Report Annex 1 Part 24. Scientific Working Paper No. 24. pp. 732–778. (http://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Projects/AppliedResearch/EDORA/EDORA_Final_ReportPart_C_WP23-28.pdf; 2012.04.15.)
- Cowie, P. – Newbery, R. – Atterton, J. (2010):** Rural Economies. In: Thompson, N. – Atterton, J. (eds.): *Rural Prospects. A Report on the Future of Rural Development in the UK*. Centre for Rural Economy, Newcastle University, Newcastle upon Tyne. pp. 4–6. (<http://www.ncl.ac.uk/cre/publish/otherpublications/Prospects%20final.pdf>; 2011.07.01.)
- Csányi V. (2011):** Társadalom és ember. (Vniversitas Pannonica: 9.) Gondolat Kiadó, Budapest.
- Csite A. (1999):** A paraszti közösségtől a ruralitásig: A nemzetközi vidékkutatások utóbbi harminc évének néhány kulcsproblémája. *Szociológiai Szemle*, 1999/3. pp. 134–153.
- Csurgó B. (2013):** Vidéken lakni és vidéken élni. A városból vidékre költözők hatása a vidék átalakulására: a város környéki vidék. Argumentum Kiadó, Budapest.
- Csurgó, B. – Kovách, I. (2013):** Networking leader and local oligarchies. *Acta Universitatis Lodziensis Folia Sociologica*, 44/2013. pp. 73–88.
- ECA – European Court of Auditors (2010):** Implementation of the Leader approach for rural development. Special Report, No 5/2010. European Court of Auditors, Luxembourg.
- Fehér A. (2005):** A vidékgazdaság és a mezőgazdaság. Agroiinform Kiadó, Budapest.

- Fukuyama, F. (1997):** Bizalom. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- G. Fekete É. (2003):** Kistérségek abszorpció (külső tökefelvő) képességének meghatározása. MTA RKK KÉTI Észak-magyarországi Osztálya, Miskolc.
- Garrod, B. – Wornell, R. – Youell, R. (2006):** Re-conceptualising rural resources as countryside capital: The case of rural tourism. *Journal of Rural Studies*, Vol. 22., Issue 1. pp. 117–128.
- Haggett, P. (2006):** Geográfia. Globális szintézis. Typotex Kiadó, Budapest.
- Kassai Zs. – Ritter K. (2011):** Helyi vidékfejlesztési programok a hátrányos helyzetű vidéki kistérségekben. *Gazdálkodás*, 55. évf., 4. sz. pp. 337–346.
- Kassai Zs. (2012a):** A LEADER program mint helyi partnerség kérdései Magyarországon. Doktori (PhD) értekezés. SZIE GSZDI, Gödöllő.
- Kassai Zs. (2012b):** Együttműködés a vidék fenntartható fejlesztéséért. In: A mezőgazdaságtól a vidékgazda(g)ságig. LIV. Georgikon Napok nemzetközi tudományos konferencia (2012.10.11.-2012.10.12.) elektronikus kiadványa (Cikkadatbázis: 2012-es előadások). Pannon Egyetem Georgikon Kar, Keszthely. pp. 268–275. (http://napok.georgikon.hu/cikkadatbazis-2012-2013/doc_view/12-kassai-zsuzsanna-egyuttmukodes-a-videk-fenntarthato-fejleszteseert;2013.01.22.)
- Katonáné Kovács J. – Mártha B. (2005):** A LEADER típusú vidékfejlesztési támogatások lehetőségei és akadályai Magyarországon. In: Buday-Sátha A. – Erdősi F. – Horváth Gy. (szerk.): Környezetvédelem, regionális versenyképesség, fenntartható fejlődés c. konferencia tanulmánykötete. Évkönyv 2004-2005, I. kötet. PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs. pp. 219–228.
- Katonáné Kovács J. (2011):** Gondolatok a LEADER programról. *A falu*, 26. évf., 3–4. sz. pp. 27–36.
- Kerekes K. – Pakucs B. – Szócs E. – Veres E. – Vincze M. (2010):** Dezvoltare rurală. Ocuparea forței de muncă în mediul rural. Accent, Cluj-Napoca.
- Kis K. – Nagy S. (2012):** A LEADER-megközelítés alkalmazásának tapasztalatai az eredményesség, hatékonyság és fenntarthatóság szemszögéből. *Közép-Európai Közlemények*, 5. évf., 2. sz. pp. 159–168.
- Kis K. – Szekeresné Köteles R. (2011):** A helyi akcióscsoportok működése egy országos felmérés tükrében. *Gazdálkodás*, 55. évf., 1. sz. pp. 19–27.
- Kis K. (2006):** A társadalmi tőke, mint a társadalmi és gazdasági folyamatokat befolyásoló erőforrás. *Agrártudományi Közlemények*, 2006/20., Különszám. pp. 69–73.
- Kis K. (2011):** A vidék és a vidéki térségek meghatározásának európai vonatkozásai (történeti áttekintés az Európai Bizottság új város-vidék tipológiája apropóján). *Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok*, 6. évf., 1–2. sz. pp. 105–112.
- Kis K. (2012):** A vidéki erőforrások helyzete és szerepe a Hódmezővásárhelyi kistérség gazdaságában. Doktori (PhD) értekezés. DE IK GSZDI, Debrecen.
- Kis K. (2013):** Vidékgazdaság, erőforrások, infrastruktúra rendszerszemléletben. In: Veres L. (szerk.): Regionális földrajzi tanulmányok: Abonyiné Dr. Palotás Jolán 70. születésnapja tiszteletére. (Közép-Európai Monográfiák 7.). Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged. pp. 109–120.
- Kis, K. – Gál, J. – Véha, A. (2012):** Effectiveness, efficiency and sustainability in local rural development partnerships. *APSTRACT – Applied Studies in Agribusiness and Commerce*, Vol. 6., No. 3–4. pp. 31–38.
- Kovách I. (2012):** A vidék az ezredfordulón: A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai. Argumentum Kiadó, Budapest.
- Kovách, I. (2000):** LEADER, a New Social Order, and the Central- and East-European Countries. *Sociologia Ruralis*, Vol. 40., Issue 2. pp. 181–189.
- Krémer B. (2002):** Három kérdés, 10+1 tézis – a szegénységről és a globalizációról. *Szociológiai Szemle*, 2002/4. pp. 190–202.
- Lakatos K. (2010):** A képessé tétel (empowerment) lehetőségei a civil társadalomban. *Civil Szemle*, 2010/2. pp. 43–61.

- Lengyel Gy. – Szántó Z. (szerk.) (1997):** A gazdasági rendszerek és intézmények szociológiája. Aula, Budapest.
- Marini, M. B. – Mooney, P. H. (2006):** Rural Economies (Chapter 6). In: Cloke, P. – Marsden, T. – Mooney, P. (eds.): The Handbook of Rural Studies. SAGE Publications, London. pp. 91–103.
- Marsden, T. – Murdoch, J. – Lowe, P. – Munton, R. – Flynn, A. (1993):** Constrcting the Countryside. University College London Press, London.
- Marsden, T. (1998):** New Rural Territories: Regulating the Differentiated Rural Spaces. Journal of Rural Studies, Vol. 14., No. 1. pp. 107–117.
- Nemes, G. – High, C. (2009):** Gondolatok a vidékfejlesztési programok értékeléséről. Társadalmi tanulás a LEADER programban. Műhelytanulmányok; MT-DP 2009/25. MTA KTI, Budapest.
- Nógrádi Z. (2010):** A vidék erőforrásai. Magyar szemle, 19. évf., 1–2. sz. pp. 35–44.
- Oostindie, H. – Broekhuizen, R. van – Brunori, G. – Ploeg, J. D. van der (2008):** The endogeneity of rural economies. In: Ploeg, J. D. van der – Marsden, T. (Eds.): Unfolding webs: the dynamics of regional rural development. van Gorcum, Assen. pp. 53–67.
- Orbán A. – Szántó Z. (2005):** Társadalmi tőke. Erdélyi Társadalom, 3. évf., 2. sz. pp. 55–70.
- ÖIR – Österreichisches Institut für Raumplanung (2004):** Methods for and Success of Mainstreaming Leader Innovations and Approach into Rural Development Programmes. Final Report. ÖIR–Managementdienste GmbH, Vienna. <http://ec.europa.eu/agriculture/eval/reports/leader/full.pdf>; 2006.09.04.)
- Pakurár, M. – Oláh, J. – Nábrádi, A. (2012):** New Sources of Employment to Promote the Wealth-Generating Capacity of Rural Communities. APSTRACT – Applied Studies in Agribusiness and Commerce, Vol. 6., No. 3–4. pp. 15–21.
- Pechrová, M. (2013):** The impact of the Local Action Groups characteristics on their sucessful functioning. In: Conference Proceedings of the 13th Conference of Postgraduate Students and young Scientists in Informatics, Management, Economics and Administration (IMEA 2013). Pardubice, 26th–27th September, 2013. University of Pardubice, Faculty of Economics and Administration. pp. 468–474.
- Petrás E. (2005):** Lokalizáció és lokális identitás a globalizáció korában. Szociológiai Szemle, 2005/4. pp. 85–98.
- PIU – Performance and Innovation Unit (1999):** Rural Economies. Cabinet Office, London.
- Porter, M. E. – Ketels, C. H. M. – Miller, K. – Bryden, R. T. (2004):** Competitiveness in Rural U.S. Regions: Learning and Research Agenda. Institute for Strategy and Competitiveness, Harvard Business School, Boston. (http://www.isc.hbs.edu/pdf/EDA_RuralReport_20040621.pdf; 2011.06.28.)
- Putnam, R. D. (1993):** The Prosperous Community: Social Capital and Public Life. The American Prospect, Vol. 4., No. 13. pp. 35–42.
- Ray, C. (1998a):** Culture, Intellectual Property and Territorial Rural Development. Sociologia Ruralis, Vol. 38., No. 1. pp. 3–20.
- Ray, C. (1998b):** Territory, Structures and Interpretation – Two Case Studies of the European Union’s LEADER I Programme. Journal of Rural Studies, Vol. 14., No. 1. pp. 163–171.
- Ray, C. (1999):** Endogenous Development in the Era of Reflexive Modernity. Journal of Rural Studies, Vol. 15., No. 3. pp. 257–267.
- Ray, C. (2001):** Culture economies: a perspective on local rural development in Europe. Centre for Rural Economy, Newcastle University, Newcastle upon Tyne.
- Shortall, S. – Shucksmith, M. (2001):** Rural development in practice: issues arising in Scotland and Northern Ireland. Community Development Journal. Vol. 36., No. 2. pp. 122–133.
- Shucksmith, M. (2000):** Endogenous Development, Social Capital and Social Inclusion: perspectives from leader in the UK. Sociologia Ruralis, Vol. 40., Issue 2. pp. 208–218.
- Simonyi, P. – Illés, S. – Zsótér, B. – Rapkay, B. (2013):** Local Economic Development in the Hungarian Countryside: The Heritage of Paternalism. Central European Regional Policy and Human Geography, Year 3, No. 2., pp. 41–53.

- Storey, D. (1999):** Issues of Integration, Participation and Empowerment in Rural Development: The Case of LEADER in the Republic of Ireland. *Journal of Rural Studies*, Vol. 15., Issue 3. pp. 307–315.
- Szakál F. (1999):** A fenntartható mezőgazdaság és szerepe a vidéki térségek fejlődésében. *A falu*, 14. évf., 2. sz. pp. 23–37.
- Terluin, I. J. (2003):** Differences in economic development in rural regions of advanced countries: an overview and critical analysis of theories. *Journal of Rural Studies*, Vol. 19., Issue 3. pp. 327–344.
- USDA ERS – United States Department of Agriculture, Economic Research Service (2012):** Description and Maps. Home / Data Products / County Typology Codes / Description and Maps (Last updated: Thursday, July 05, 2012). (<http://www.ers.usda.gov/data-products/county-typology-codes/descriptions-and-maps.aspx#.UwkiX86GdGM>; 2013.12.10.)
- USDA ERS – United States Department of Agriculture, Economic Research Service (2009):** 2004 County Typology Codes Data Set. (http://www.ers.usda.gov/datafiles/County_Typology_Codes/all_final_codes.xls; 2013.12.10.)
- USDA ERS – United States Department of Agriculture, Economic Research Service (1995):** 1989 County Typology Codes Data Set. (http://www.ers.usda.gov/datafiles/County_Typology_Codes/typology89.xls; 2013.12.10.)
- Varga A. T. – Vercseg I. (1998):** Községfejlesztés. Magyar Művelődési Intézet, Budapest.
- Varga E. (2010):** A LEADER Program hazai gyakorlatáról. *Gazdálkodás*, 54. évf., 6. sz. pp. 609–619.
- Ward, N. (2006):** Rural Development and the Economies of Rural Areas. In: Jane M. (ed.): *A New Rural Agenda*. Institute for Public Policy Research, Newcastle. pp. 46–67.
- Ward, N. (2008):** Witness: Professor Neil Ward, Centre for Rural Economy, Newcastle University, gave evidence. In: *The potential of England's rural economy. Eleventh Report of Session 2007–08 Volume II. Oral and written evidence*. House of Commons Environment, Food and Rural Affairs Committee. The Stationery Office, London. pp. 7–16. (<http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200708/cmsselect/cmenvfru/544/544ii.pdf>; 2011.06.29.)